

МІЖНАРОДНЕ ЕКОЛОГІЧНЕ СУДОЧИНСТВО

У статті розглянуто особливості міжнародного екологічного судочинства, проаналізовано організаційно-правову базу його здійснення. У дослідженні автором також розглядаються і окреслюються можливі варіанти реформування і пропонуються основні напрямки удосконалення міжнародної судової системи.

Ключові слова: екологічне судочинство; міжнародне право; міжнародна співпраця; міжнародний арбітраж; міжнародний суд.

Ефективне застосування заходів юридичної відповідальності за екологічні правопорушення як на національному, так і міжнародному рівнях, багато в чому залежить від діяльності національних і міжнародних судів (трибуналів) і належного доступу до них громадськості. Міжнародно-правові заходи такого доступу передбачені Конвенцією про доступ до інформації, участь громадськості у процесі прийняття рішень і доступ до правосуддя з питань, що стосуються навколишнього середовища. Доступ до правосуддя є демократичною гарантією забезпечення екологічних прав людини, підтримання екологічного правопорядку [1, с. 10-11].

Відповідно до ст. 9 Орхуської конвенції кожна із сторін у рамках свого національного законодавства гарантує кожній особі, яка вважає, що її запит з отримання інформації проігноровано, несправомірно відхилено частково чи повністю, неадекватно задоволено, право доступу до процедури розгляду прийнятого рішення в суді. Конвенція також передбачає, що представники громадськості, які вважають, що відбулося порушення права громадян на участь у прийнятті екологічного рішення, мають право оспорювати законність відповідного рішення в суді [2].

Судові процедури мають забезпечувати адекватні й ефективні засоби правового захисту, в тому числі судові заборони, бути справедливими, своєчасними і не обтяженими високими затратами. Конвенція забезпечує доступ громадськості не тільки до судових процедур, а й до рішень судів з екологічних справ.

Важливим положенням Орхуської конвенції є також зобов'язання її сторін надавати громадськості інформацію про доступ до адміністративних і судових процедур, а також утворювати механізми надання фінансової допомоги для забезпечення доступу до правосуддя.

Практична реалізація Орхуської конвенції пов'язана не тільки з діяльністю відповідних судових органів, а й усвідомленням громадянами своїх прав у цій сфері. їм також потрібні знання

про систему національних і міжнародних судів, їх компетенцію і процедури діяльності при розгляді екологічних справ.

У зв'язку з цим слід відзначити, що на сьогодні немає завершеної спеціальної міжнародної системи екологічного судочинства. Є тільки її окремі елементи (наприклад, Міжнародний трибунал з морського права). В інших випадках справи екологічного характеру розглядаються загальними судовими чи арбітражними органами відповідно до визначених для них процедур (Міжнародний суд ООН, Постійний арбітражний суд тощо).

Метою даної статті є: розглянути особливості міжнародного екологічного судочинства, проаналізувати організаційно-правову базу його здійснення, а також вказати на його суб'єктний склад та на недоліки, недопрацювання та недорозвиненість у даній сфері суспільних відносин.

Хоч, звичайно, на це питання і звертали увагу такі автори як: П.Д.Біденчук, В.І.Андрейцев, О.С.Баб'як, проте воно не було предметом і основною метою їх досліджень. На сьогоднішній день питання міжнародно-правового регулювання екологічного судочинства є малодослідженим і надзвичайно актуальним в умовах постійного збільшення глобальних екологічних проблем. Усі питання підняті в статті, а також накресленні можливі шляхи їх вирішення ґрунтуються на особистих дослідженнях автора стосовно цієї проблематики, аналізі широкого кола вітчизняних та зарубіжних нормативних актів.

Міжнародний суд ООН – один з основних органів ООН. Його правовий статус визначається Статутом суду, який є складовою Статуту ООН.

Склад суду (15 суддів) обирається Генеральною Асамблеєю і Радою Безпеки ООН. Зі свого складу суд обирає президента і віце-президента.

Міжнародний суд ООН розглядає справи, сторонами яких є держави. Суд це робить за взаємною згодою сторін. До компетенції суду віднесено питання, що стосуються тлумачення міжнародних договорів, відшкодування шкоди за по-

рушення міжнародних зобов'язань тощо. Рішення суду є остаточними і обов'язковими для виконання сторонами справи.

Повний час Міжнародний суд ООН розглядав справи екологічного характеру в контексті інших видів справ і за загальною процедурою. Але у зв'язку зі збільшенням таких справ у складі цього суду в 1993 р. було утворено спеціальну палату (камеру) з питань охорони навколишнього середовища. До її складу увійшли сім постійних суддів Міжнародного суду ООН. Вони спеціалізуються на розгляді саме екологічних справ [3, с. 11-12].

Як правило, до цього суду передаються спори між державами, які не вдалося врегулювати в порядку позасудової процедури. Наприклад, майже 10 років тривала суперечка між Угорщиною та Словаччиною з приводу спільного проєкту будівництва системи шлюзів на річці Дунай (проєкт Габчикова - Нагімарош). Не досягнувши порозуміння, сторони передали спір на розгляд Міжнародного суду ООН. У 1997 р. він виніс рішення, визнавши обидві сторони винними у порушенні своїх обов'язків за відповідним проєктом. А тому зобов'язав Угорщину відшкодувати збитки Словаччині (як результат зупинення виконання проєкту угорською стороною), а Словаччину – Угорщині (як результат зміни руслу Дунаю словацькою стороною).

Розгляд екологічних спорів є також предметом діяльності Постійного арбітражного суду – міжнародного судового органу з великою історією. Цей Суд було утворено відповідно до Конвенції про мирне вирішення міжнародних спорів, прийнятої першою Гаазькою мирною конференцією (1899 р.), скликаною, до речі, з ініціативи російського царя Миколи II.

Друга Гаазька мирна конференція, проведена у 1907 р., прийняла зазначену конвенцію у новій редакції. Цією конвенцією був уточнений правовий статус Постійного арбітражного суду [4].

Тривалий час Постійний арбітражний суд займався розглядом переважно політичних і економічних спорів. Але на початку XXI ст. його сфера діяльності розширилася за рахунок екологічних спорів. З цією метою у складі суду почала діяти спеціалізована Палата для розгляду арбітражних спорів, пов'язаних з природними ресурсами і навколишнім середовищем, членом якої є і представник України.

Прийняті також Факультативні правила для арбітражного вирішення спорів щодо природних ресурсів і навколишнього середовища (2001 р.) та Факультативні правила для проведення узгоджувальних процедур по спорах з природних ресур-

сів і навколишнього середовища (2002 р.) [5, с. 234-236].

Крім розгляду справ екологічного характеру, ця палата бере участь у розробці проєктів відповідних міжнародних договорів та правил, проведенні науково-практичних семінарів та конференцій з питань охорони навколишнього середовища тощо.

Ряд конвенцій екологічного характеру передбачають розгляд спорів між сторонами у арбітражних (третейських) судах (трибуналах), утворених у порядку ад-хок. Йдеться, зокрема, про Конвенцію про оцінку впливу на навколишнє природне середовище у транскордонному контексті, Конвенцію про охорону і використання транскордонних водотоків та міжнародних озер, Конвенцію про збереження морських живих ресурсів Антарктики та деякі інші.

Відповідно до Конвенції про оцінку впливу на навколишнє природне середовище у транскордонному контексті, наприклад, сторони можуть передати спір, що виник між ними, з приводу тлумачення або застосування Конвенції, на розгляд Арбітражного суду. Цей суд складається з трьох арбітрів. Кожна сторона призначає по одному арбітру. Вони за взаємною згодою призначають третього арбітра, який виконує функції голови арбітражного суду. Якщо це питання затягується, то на прохання будь-якої із сторін у спорі третього арбітра може призначити виконавчий секретар Європейської економічної комісії.

Утворений таким чином Арбітражний суд розробляє та приймає свої власні правила процедури, керуючись при цьому нормами міжнародного права про арбітражне провадження. Сторони у спорі сприяють роботі Арбітражного суду, надають йому необхідні документи та іншу інформацію. Суд може заслуховувати свідків та експертів, допускати до участі в розгляді справи інших сторін, які мають у цьому свій інтерес.

Рішення Арбітражного суду приймається більшістю голосів його членів протягом п'яти місяців від дати заснування суду, якщо він не вважатиме за необхідне продовжити цей термін, але не більше, ніж на п'ять місяців.

Арбітражний суд виносить своє рішення, керуючись міжнародним правом та Конвенцією про оцінку впливу на навколишнє природне середовище у транскордонному контексті. Це рішення має бути належним чином обгрунтованим. Воно є остаточним і обов'язковим для сторін у спорі. Арбітражний суд доводить своє рішення як до відома цих сторін, так і Секретаріату конвенції. Останній інформує про винесене рішення усі держави – сторони Конвенції [5, с. 239-241].

За Конвенцією про збереження морських живих ресурсів Антарктики для розгляду спорів між сторонами утворюється арбітражний трибунал. Він також складається з трьох арбітрів. Кожна сторона у спорі призначає свого арбітра, а потім за взаємною згодою ці сторони призначають третього арбітра, який виконує функції голови арбітражного трибуналу.

Арбітражний трибунал приймає власні правила процедури і сам визначає своє місце перебування. Він досліджує обставини справи, заслуховує сторони, а у необхідних випадках – свідків та експертів. У розгляді справи може брати участь також будь-яка з договірних сторін Конвенції.

Рішення Арбітражного трибуналу приймається більшістю голосів, є остаточним і обов'язковим для сторін у спорі, а також будь-якої держави, яка взяла участь у розгляді відповідної справи. Рішення підлягає негайному виконанню. Арбітражний трибунал дає тлумачення прийнятого рішення на запит однієї із сторін у спорі або будь-якої держави, яка взяла участь у розгляді справи.

Справи екологічного характеру можуть бути й предметом розгляду Європейського суду з прав людини як судового органу контролю за виконанням Європейської конвенції про захист прав і основних свобод людини (1950 р.). Право звернення до цього суду належить як державам, так і фізичним особам. На різних стадіях розгляд справ здійснюють спеціально створювані органи суду: комітети, палати, Велика палата. За виконанням державами рішень суду спостерігає Комітет міністрів Ради Європи. Суд знаходиться у місті Страсбурзі (Франція). У його складі є й суддя з України.

Кількість екологічних справ у Європейському суді з прав людини є відносно незначною. Частково це пояснюється тим, що право людини на безпечне довкілля не закріплене в Європейській конвенції про захист прав і основних свобод людини. Тому ці справи здебільшого стосуються питань землекористування. Наприклад, у листопаді 1994 р. Суд розглянув справу «Бомартен проти Франції» про порушення частини першої ст. 6 Конвенції. Суть справи полягала у тяганні з відшкодуванням збитків позивачеві, завданих внаслідок націоналізації належної йому земельної ділянки. Тяганина сталася з вини Державної ради Франції, де раніше розглядався цей спір. Суд зобов'язав Францію сплатити П. Бомартену 100000 французьких франків як компенсацію моральної шкоди та 170 тис. французьких франків як відшкодування судових витрат [6, с. 523].

Міжнародний трибунал з морського права є самостійним міжнародним судовим органом. Він був утворений відповідно до ст. 287 Конвенції

ООН з морського права для мирного вирішення спорів, пов'язаних із тлумаченням та застосуванням Конвенції, використанням морів, океанів та їх ресурсів.

Місцем перебування Трибуналу є місто Гамбург (Німеччина). Трибунал має статус спостерігача в роботі Генеральної Асамблеї ООН.

Правовий статус трибуналу визначається Статутом міжнародного трибуналу з морського права (Додаток VI до зазначеної Конвенції). Відповідно до цього Статуту Трибунал складається з колегії у складі 21 незалежного члена з-поміж осіб, які користуються високою репутацією і є визнаними авторитетами в галузі морського права. Будь-яка держава – сторона Конвенції не може бути представлена у Трибуналі більше ніж однією особою. У складі Трибуналу має бути не менше трьох членів від кожної географічної групи держав, встановленої Генеральною Асамблеєю ООН.

Члени Трибуналу обираються таємним голосуванням держав – учасниць Конвенції на дев'ять років і можуть бути переобрані. Жоден з членів Трибуналу не може виконувати будь-яких політичних чи адміністративних обов'язків, активно брати участь чи бути матеріально заінтересованим у будь-яких операціях будь-якого підприємства, яке займається розвідкою чи розробкою ресурсів моря, морського дна чи іншими видами комерційного використання моря чи морського дна.

Трибунал з-поміж своїх членів обирає голову і заступника голови на три роки, а також призначає секретаря та інших посадовців, необхідних для виконання судових функцій.

До компетенції Трибуналу віднесено усі спори і заяви, які передаються йому відповідно до Конвенції ООН з морського права. Слухання справи ведеться публічно під керівництвом голови чи заступника голови Трибуналу. Питання вирішуються більшістю голосів присутніх членів трибуналу. У випадку поділу голосів порівну голос голови чи заступника голови має вирішальне значення.

Рішення трибуналу має бути вмотивованим. Воно є остаточним і обов'язковим для сторін спору.

Трибунал може утворювати спеціальні камери (палати) для розгляду певних видів спорів. До складу такої камери входить, як правило, три члени трибуналу.

Крім того, у складі трибуналу діє камера (палата) по спорах з морського дна. Вона складається з 11 членів. Камера обирає з-поміж своїх членів голову, який займає цю посаду протягом строку, на який обрана і сама камера.

Рішення, прийняте однією з камер, вважається таким, що винесене самим трибуналом. вико-

нання цих рішень забезпечується державами – учасниками конвенції так само, як і рішення вищого суду відповідної держави.

Крім Міжнародного трибуналу з морського права, сторони – учасники конвенції для вирішення того або іншого спору можуть скористатися й арбітражною процедурою. Передбачений конвенцією загальний арбітраж складається з п'яти членів. Арбітраж встановлює свою власну процедуру і забезпечує кожній стороні повну можливість бути заслуханою і викласти свої доводи у справі.

Рішення арбітражу приймається більшістю голосів його членів. Відсутність або утримання від голосування менше половини кількості членів не є перешкодою для винесення рішення арбітражем. У випадку розподілу голосів порівну голова має вирішальний голос.

Рішення арбітражу є остаточним і оскаржено не підлягає, якщо строки у спорі не зумовили певну процедуру оскарження. Рішення виконується сторонами у спорі.

Ще одним видом арбітражної процедури, передбаченим Конвенцією ООН з морського права, є спеціальний арбітраж для розгляду питань тлумачення і застосування Конвенції, що стосуються рибальства, захисту і збереження морського середовища, морських наукових досліджень і судноплавства.

Спеціальний арбітраж складається з п'яти членів. Кожна сторона призначає двох членів із спеціального списку експертів. Цей список складається і ведеться стосовно: рибальства – ФАО; захисту і збереження морського середовища – ЮНЕП; морських наукових досліджень – Міжурядовою океанографічною комісією; судноплавства, включаючи забруднення моря з суден, – Міжнародною морською організацією [7].

При розгляді даного роду спорів Спеціальний арбітраж переважно користується тією ж процедурою, що і Загальний арбітраж. Водночас на прохання сторін у спорі спеціальний арбітраж може сформулювати рекомендації, які, не маючи сили рішення, створюють основу для розгляду сторонами питань, які викликали спір.

Міжнародний трибунал з морського права чи відповідний арбітраж, які прийняли до розгляду справу, до винесення остаточного рішення можуть вжити тимчасових заходів для забезпечення прав сторін у спорі чи запобігання шкоді морському середовищу. Якщо ці органи у процесі розгляду справи дійдуть висновку, що вимоги сторін являють собою зловживання судовою чи арбітражною процедурою або є «prima facie» – необґрунтованими, вони не вживають ніяких подальших дій у даній справі.

Крім Міжнародного трибуналу з морського права, діють і відповідні регіональні судові органи. До них, зокрема, належить Міжнародний морський і річковий арбітражний суд, утворений у січні 1997 р. під егідою Міжнародної асоціації судновласників Чорноморського басейну. До його складу входить понад 30 арбітрів-фахівців з морського права від України, Росії, Туреччини, Болгарії та деяких інших країн. Цей арбітражний суд розглядає спори як комерційного, так і екологічного характеру, які мають місце між відповідними суб'єктами міжнародного права за встановленою арбітражною процедурою. Знаходиться він у місті Варна (Болгарія).

У 1994 р. була зроблена спроба утворити спеціальний міжнародний судовий орган для розгляду екологічних спорів. Ініціативу в цьому виявили відомі правознавці-екологи. На установчій конференції в Мехіко у листопаді того ж року був заснований Міжнародний суд екологічного арбітражу і примирення, до складу якого увійшли вчені-екологи з 24 країн [8].

Було затверджено і Статут Суду. Відповідно до нього суд вирішує міжнародні спори з питань охорони навколишнього середовища і природокористування в трьох формах: а) шляхом консультивання заінтересованих сторін на їхнє прохання на основі юридичного аналізу конкретної ситуації; б) шляхом примирення сторін, що сперечаються, на основі ухвалення компромісного рішення спірної ситуації, що влаштовує обидві сторони; в) шляхом проведення судово-арбітражного процесу за взаємною згодою сторін з винесенням рішення, яке є обов'язковим для сторін. На жаль, задля врегулювання спорів до цього суду на практиці рідко звертались.

Останнім часом спостерігається тенденція до більш тісного співробітництва судів різних країн і міжнародних судових органів у галузі обміну досвідом розгляду справ екологічного характеру. Новою організаційною формою такого співробітництва є заснований у лютому 2004 р. Форум суддів країн Європейського Союзу з навколишнього середовища. Його офіційно було презентовано 26 квітня 2004 р. у Європейському суді справедливості у місті Люксембурзі [9, с. 511].

Форум суддів є неурядовою міжнародною асоціацією. Його членами можуть бути судді країн – членів Європейського Союзу, а також судді відповідних судових органів самого Європейського Союзу і Європейської асоціації вільної торгівлі. Керівництво ним здійснює правління, яке складається з шести суддів різних країн. Правління скликає засідання Генеральної асамблеї, до складу якої входять один чинний і один запасний

суддя від кожної держави – члена Європейського Союзу.

Крім обміну досвідом, Форум займатиметься також підвищенням кваліфікації суддів у галузі національного, європейського і міжнародного екологічного права, проведенням щорічних колоквиумів з відповідних питань, поширенням еколого-правової інформації тощо.

Отже, розглянувши теоретично-практичні аспекти міжнародного екологічного судочинства можна сказати, що ця складна система вже пройшла значний шлях свого становлення, розвитку і вдосконалення. Підставами і необхідністю її перегляду є постійно зростаюча кількість екологічних спорів і правопорушень, а також бажання держав виносити вирішення цих проблем на рівень міжнародного судочинства. Серед основних напрямків удосконалення сучасного екологічного судочинства можна виділити наступні: створення єдиної і чіткої системи міжнародного екологічного судочинства, збільшення диференційованості спеціалізації судів і суддів в залежності від специфіки охоронюваних об'єктів навколишнього природного середовища, збільшення відкритості і вільного доступу до міжнародних судових структур в сфері вирішення екологічних спорів всіх країн, включаючи третій світ, розширення суб'єктного кола, окрім держав, звернень в такі інституції, аполітизація винесених рішень.

Література

Р.В. Яцишин

Международное экологическое судопроизводство.

В статье рассмотрены теории реформирования международного экологического судопроизводства, проанализирована организационно-правовая база его осуществления. В исследовании автором также рассматриваются и описываются возможные варианты реформирования и предлагаются основные направления усовершенствования международной судебной системы.

Р.В. Яцишин

International environmental justice.

The article discusses the features of international environmental justice, analysis of organizational and legal framework for its implementation. In the study author also discusses and outlines options for reform and outlines the basic directions to perfection of the international judicial system.

1. Баб'як О.С., Чирва Ю. О. Екологічне право України : Навчальний посібник / О.С. Баб'як , Ю. О. Чирва. – К.: «Ін Юре», 2010, – 336 с.

2. Орхуська конвенція [Електронний ресурс], – режим доступу до сторінки: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_015.

3. Балюк Г.І. Екологічне право України. Конспект лекції у схемах (Загальна і Особлива частина): Навч. Посібник / Г.І. Балюк – К.: Юрінком Інтер, 2006, – 192 с.

4. Конвенція про мирне вирішення міжнародних спорів [Електронний ресурс], – режим доступу до сторінки: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws>

5. Екологічне право України. Академічний курс: Підручник / За заг. ред. Ю. С. Шемшученка. – К.: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2005, – 848 с.

6. Hunter D., Salzman J., Zaelke D. International Environmental Law and Policy. – New York.: Foundation Press, – 1998, – 746 p. / Переклад з англ., – Шоріна В.К. – М.: «Інтервіта», 1999, – 746 с.

7. Всесвітня віртуальна онлайн енциклопедія [Електронний ресурс], – режим доступу до сторінки: <http://ru.wikipedia.org/w/index.php?title>.

8. Всесвітня віртуальна онлайн енциклопедія [Електронний ресурс], – режим доступу до сторінки: <http://ru.wikipedia.org/w/index.php?title>.

9. Robyn Eckersley, The Green State. Cambridge, – 2004, – 781p. / Переклад з англ., – Краснов Л.К. – М.: «Інтервіта», 2006, – 781 с.